

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

Петриченко Н.Г. Українська, польська та російська проза першої половини ХІХ ст. (діалогізм, конвергенція, оповідність) / Н.Г. Петриченко. - Київ, 2009. - 416 с.

В основі монографії - комплексний аналіз прозового поступу на слов'янських теренах, зокрема формування літературного процесу у першій половині ХІХ століття в Україні, Польщі, Росії з метою усвідомлення спільних і відмінних напрямів розвитку на рівні жанрової системи, стильових пошуків, наративної структури. Хронологічний період, що його обрала дослідниця, передбачає розгляд прози українських, російських і польських письменників насамперед з позиції їх приналежності до різних літературних напрямів і шкіл, тому важливим завданням стала необхідність відстежити еволюцію художньої майстерності авторів у такі літературні епохи: сентименталізм – преромантизм – романтизм – реалізм.

Запропоноване дослідження зумовлене, на наш погляд, необхідністю нового осмислення українсько-польсько-російських літературних взаємин у період формування нової літератури на слов'янських теренах у ключових вимірах, що визначають її специфіку, а саме: національна ідентичність, тематичні сходження на рівні образної системи, сюжетної побудови, фольклорно-міфологічних уявлень, наративної стратегії, жанрових пошуків, зауважимо: кожен із наведених компонентів видається нам важливим, таким, що потребує тлумачення на сучасному етапі розвитку славістичної науки.

У монографії залучено значний комплекс методів – генетичний (генеалогічний), зв'язаний з ним контактологічний методи дослідження, метод типології, історико-літературний метод, що видається виправданим і необхідним для розв'язання ключових завдань, які ставить перед собою дослідниця. Слушним видається також намагання автора поетапно розглянути специфічні особливості взаємодії трьох літератур на рівні безпосередніх контактів між їх представниками, тематичних сходжень, жанрової нарації у напрямку *оповідання – новела – повість – роман*, умовності як важливої складової конвергенції у процесі формування літератур, стильових ознак у перехідні літературні періоди, проблем лінгвостилістики як важливого формального показника, правдивості відтворення історичних подій у масштабних художніх формах.

Монографія відкриває нові аспекти у дослідженні помежів'я польсько-українських та російсько-українських літературних явищ і контактних культурних зон передусім у світлі новітніх імагологічних методологій вивчення художньої літератури як інтегрального дискурсу гуманістичної культури.

Оригінальним науковим рішенням можна вважати аналіз контекстуального оточення у межах художнього твору, стильової доби, літератури в цілому, а також ширшого виміру – контексту близьких

літератур. Виправданими у цьому відношенні видаються здійснені авторкою типологічні зіставлення у межах певного історичного періоду і міжлітературних взаємин: реальна історична ситуація, відображена у творі, сприймається як його максимальний (віддалений) контекст і реалізує зв'язок дійсності автора і читача, внаслідок чого забезпечується історична безперервність людського досвіду взагалі і досвіду художнього зокрема.

Важливою складовою для розуміння специфіки формування зазначених літератур у першій половині XIX ст. вважаємо звернення до сюжету і композиції художніх творів доби. Надія Петриченко розглядає основні етапи формування сюжетної і композиційної структури прозових творів у напрямку від однолінійності до «багатосюжетності», аналізується також підсюжетність у «вставних розповідях», де небезпідставно залучено ретроспективність і прийом сюжетного перехрещення. Вплив і подібності прозових творів у межах української, російської і польської літератур першої половини XIX століття розглядаються авторкою у світлі відомої теорії О. Веселовського про мандрівність сюжетів; кожна нова літературна доба репрезентує свій варіант вже існуючих образів, припускається також їх комбінаторика. Слушною видається думка дослідниці, що композиційна побудова включає в себе не лише архітектоніку, групування образів і оформлення сюжету, а й синтез усіх образних засобів твору, відповідно важливу роль у виборі композиційної структури відіграють орієнтири художнього мислення письменника, родові й жанрові ознаки конкретного твору.

Масштабність залученого для аналізу масиву прозових творів дає нам підстави охарактеризувати монографію як ґрунтовне дослідження компаративного зразка з відповідним поєднанням історико-літературного матеріалу і певних теоретичних узагальнень, в якому наведено чимало конкретних фактів, пов'язаних із творчістю першорядних художників слова у прозових жанрах, зокрема О.С. Пушкіна, М.Ю. Лермонтова, М.В. Гоголя, а також відомих російських прозаїків на зразок А.Погорельського, О.Сомова, О. Бестужева-Марлінського, Ф.Булгаріна; з українських авторів – Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Г. Шевченка, П.Куліша, М. Костомарова, Марка Вовчка.

Найбільш широким блоком у дослідженні представлена польська художня проза першої половини XIX століття з певними, однак, хронологічними виходами у другу половину століття, де фігурують першорядні мистецькі постаті, такі, як Ю.-І. Крашевський та Генрик Сенкевич. Автором докладно проаналізована також діяльність представників «української школи» польського романтизму, зокрема, прозаїка Міхала Чайковського, а також авторів, які свідомо залучали до творів українську тематику. Йдеться, зокрема, про такі твори – М. Чайковського («Козацькі повісті», «Вернигора», «Овручанин», «Українки», «Гетьман на Україні», «Немоляці», «Болгарія», «Боснія»), М. Грабовського («Гуляйпільська станиця», «Пан канівський староста», «Заметіль у степах»), З. Фіша («Тарасова ніч», «Профілі», «Покоївка», «Оповідання і картини краю»), Ю. Коженювського («Спекулянт», «Коллокація», «Кревні»), Ю.-І. Крашевського («Уляна», «Остап Бондарчук», «Орина», «Хата за селом», «Ярмола», «Прадавня легенда», «Брюль», «Графиня Козель»); а також інших польських авторів цієї доби – Т.-Т. Єжа («Василь Голуб», «Гандзя Загорницька», «Дерслав із Ритвян», «За часів короля Ольбрахта», «Бурхливий час», «Ускоки», «Наречена Гарамбаші», «Зірниця», «Ці і ті», «Стародубівська справа», «Історія про пра-пра-пра ... онука і про пра-пра-пра ... дідуся»), Г. Сенкевича («Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський», «Хрестоносці»).

Окрему увагу дослідниця приділяє проблемі функціонування «української школи» в російській літературі. Варто, на нашу думку, погодитися із тезою Надії Петриченко, що у сучасних дослідженнях простежується тенденція до розгляду спадщини російськомовних авторів, у творах яких наявна українська тематика, у контексті розвитку українського письменства, адже ціла когорта дослідників, серед них Т. Деркач, В. Ідзьо, Я. Поліщук, В. Скуратівський, В. Яременко, а найпізніших – В. Подрига – здійснили спробу прочитання прозових зразків не в контексті українсько-російських літературних взаємин, а як складової українського літературного процесу. Автор монографії розглядає «українську школу» в російській літературі першої половини як пограничне культурне явище, а твори її представників – як явище російсько-українського пограниччя. Особливу увагу дослідниця приділяє залученню фольклорного та міфологічного компонента до творчості представників «школи», акцентуючи на творчості М. Гоголя («Вечори на хуторі біля Диканьки», «Петербурзькі повісті»), О. Сомова («Гайдамак», «Русалка», «Київські відьми», «Перевертень»), А. Погорельського («Двійник, чи мої вечори в Малоросії», «Монастирка», «Лафертівська маківниця», «Чорна курка, чи Підземні мешканці», Ф. Булгаріна («Мазепа», «Іван Вижигін»), О. Бестужева-Марлінського («Замок Нейгаузен», «Замок Ейзен», «Ревельський турнір», «Випробування», «Аммалат-бек»).

Порівняльний аналіз літературних явищ у прозових творах першої половини ХІХ століття в українській, польській, російській літературі здійснюється у багатьох напрямках – на рівні змісту і форми, тематичних компонентів, образної системи, жанрових особливостей.

На схвальну оцінку, на нашу думку, заслуговує масштабний арсенал критичних досліджень сучасних українських літературознавців, які торкаються питання жанрових особливостей прозових творів у межах певного стилю, а також ґрунтовні і переконливі коментарі до основних засад критичних робіт. Зокрема, автором монографії виявлено основні закономірності формування жанрових систем у різні літературні періоди, простежуються явища жанрової дифузії (насамперед змішування елементів родів і жанрів). Відмінності у жанровій структурі досліджуваних літератур аналізуються з огляду на різноманітність і самобутність національних традицій як необхідної умови міжкультурного діалогу, а мотивація процесів, в свою чергу, здійснюється з позицій власне літературних чинників, а також соціополітичних, просторових, геополітичних, ідеологічних складових. Відповідно, система жанрів у окремій національній літературі згідно з концепцією авторки роботи повинна розглядатися відповідно до специфіки історичної епохи та культурних традицій народу.

Важливе значення надаємо також фактові звернення Надії Петриченко до аналізу шляхів актуалізації моделі героя – творчої особистості – у художніх творах українських, польських, російських авторів доби як явища саморефлексії романтизму, показовим моментом є залучення у якості зразків російськомовних повістей Тараса Шевченка «Музикант», «Художник»; творів Ю.- І. Крашевського «Остап Бондарчук», а також «Портрет» М. Гоголя.

Показовою складовою монографічного дослідження видаються нам також дослідницькі студії Надії Петриченко на терені образної системи прозових творів, зокрема у межах розділу, де розглядається історична романістика українських, польських, російських авторів. Доцільним вважаємо звернення автора до аналізу художніх принципів зображення складних історичних постатей, зокрема їх специфіку в жанрі історичного роману, а все це дає можливість схвально оцінити і побудову роботи, вже навіть у вступній частині експлікуються важливі концептуальні засади

роботи і її структура, вступ містить також інформацію про джерельну базу та використувані аналітичні методи, що дає змогу визначити основні напрямки роботи, ключові аспекти дослідницької уваги. Здійснений у роботі аналіз дає підстави для типологічних узагальнень, чітко сформульованих Надією Петриченко у завершальній частині праці.

Можна без перебільшення стверджувати, що українське наукове коло вже давно чекало на роботу подібного рівня. Праця не лише підсумовує проблеми розгляду залучення українського тематичного компонента до інослов'янських прозових творів, але і стимулює до подальших досліджень.

О.Г. Ткаченко,
*доктор філологічних наук, професор,
Сумський державний університет,
м. Суми*